

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Lydia Holmlund

Den andliga odlingens vara eller icke vara

En studie av klassikerskyddet och dess utveckling
in i ett modernt kultursamhälle

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Aurelija Lukoseviciene

Termin: HT 2023

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING.....	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING.....	4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte och frågeställning	5
1.3 Avgränsningar	5
1.4 Metod	6
1.5 Material.....	6
1.6 Forskningsläge.....	7
1.7 Disposition	7
2 KLASSIKERSKYDDETS BAKGRUND	8
2.1 Historik.....	8
2.2 Klassikerskyddets syfte	11
2.2.1 Respekträtten.....	11
2.2.2 Klassikerskyddets förhållande till respekträtten.....	13
3 PRAXIS	16
3.1 Akademiernas praxis	16
3.1.1 Kungliga Musikaliska Akademien	16
3.1.2 Kungliga Akademien för de fria konsterna	17
3.1.3 Svenska Akademien	18
3.2 PMT 17286–19.....	19
3.2.1 Saken.....	20
3.2.2 Domskal	21
4 ANALYS.....	23
4.1 Diskussion	23
4.2 Slutsatser	27
KÄLLFÖRTECKNING	28

Summary

According to § 51 of the Swedish Copyright Act, the court has the authority to prohibit any public renditions of literary or artistic works that offends the interests of spiritual cultivation. This thesis aims to examine which actions are comprised by this so called 'protection of classics', how the rule has developed since its establishment, and it problematizes the rule's function in the cultural landscape of today. In order to establish the purpose of the protection of classics, the thesis presents the discussions made in the preambles of the Copyright Act. The conclusion is that § 51 aims to protect works that are regarded as cultural heritage, or classics, against what in the eyes of the public would constitute severe violations. The protected interest is not the originator's individual interest but the cultural interest of the public.

In order to establish what constitutes a violation of the spiritual cultivation, the case handling of the supervising authorities and the existing case law is studied as well as the preambles. The conclusion is that what is considered as a violation of the spiritual cultivation has changed drastically since the establishment of the act in 1960, when practises like making jazz paraphrases on classical music pieces were considered such a violation in the preambles. What constitutes a violation of the spiritual cultivation in modern time is difficult to say with certainty, since no rendition has ever been prohibited in court. The supervising authorities have, however, in modern time reacted to renditions of classical works used in commercial contexts, and in court has been established that only adaptations of works are comprised.

Finally, the thesis discusses if the protection of classics still is a suitable way of achieving its purpose. The problems identified are firstly that the kind of general, common idea of culture that were prevailing at the time of the establishment of the act does not exist nowadays, and secondly, that the absence of continuous case law, especially from supreme court, makes the preambles, which were written in a cultural context very different from today, the only official source of law.

Sammanfattning

Enligt 51 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (URL) har domstol rätt att förbjuda offentliga återgivanden av litterära eller konstnärliga verk som kränker den andliga odlingens intressen. Uppsatsen syftar till att undersöka vilka ageranden som omfattas av det så kallade klassikerskyddet, hur regeln har utvecklats sedan lagen infördes, samt till att problematisera dess funktion i dagens kulturlandskap. För att bestämma klassikerskyddets syfte redogörs i uppsatsen för hur diskussionerna gick i förarbetena till lagen. Slutsatsen är att 51 § URL syftar till att skydda verk som betraktas som kulturarv – klassiker – mot vad allmänheten skulle betrakta som grova kränkningar. Det är inte uphovspersonens enskilda intresse utan allmänhetens kulturarvsmässiga intresse som är skyddsobjektet.

För att försöka fastställa vad som kränker den andliga odlingens intressen studeras förutom förarbetena även tillsynsmyndigheternas ärendehantering samt den domstolspraxis som finns på området. Slutsatsen är att vad som anses kränka den andliga odlingens intressen har förändrats mycket sedan lagen infördes 1960, då exempelvis jazzparafraaser på klassiska verk i förarbetena ansågs vara en sådan kränkning. Vad som kränker den andliga odlingens intressen i modern tid är svårt att säga säkert eftersom inget återgivande någonsin har förbjudits i domstol. Tillsynsmyndigheterna har emellertid i modern tid reagerat på framställningar av klassiska verk som används i reklamsammanhang, och i domstol är nu fastslaget att endast bearbetningar av verk omfattas.

I uppsatsen diskuteras slutligen huruvida klassikerskyddet fortfarande är ett bra sätt att uppnå syftet. De problem som identifieras är för det första att den sortens allmänna, gemensamma kulturuppfattning som rådde när lagen stiftades saknas idag, och för det andra att avsaknaden av kontinuerlig domstolspraxis i allmänhet och i högsta instans i synnerhet gör förarbetena, som skrevs i ett helt annat kulturellt sammanhang än dagens, till den enda formella rättskällan.

Förkortningar

URL Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk

STIM Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå

PMD Patent – och marknadsdomstolen

1 Inledning

1.1 Bakgrund

När den ny tillträdde regeringen i oktober 2022 presenterade det så kallade "Tidöavtalet", var en av de kulturpolitiska överenskommelserna att regeringen ämnade ta fram förslag på en svensk kulturkanon.¹ En kulturkanon är en lista på de mest värdefulla kulturverken i landet som ska fungera som en gemensam kulturell referensram, och kritiken lät inte vänta på sig.² I november gick över 200 författare ut med ett upprop där de menade att en statligt fastställd kanon "skulle innebära en utarmning av litterär bredd och djup", samt att det vore ett steg mot att strypa det fria ordet och "begränsa dess utövaras arbete".³ Andra menade att det är rimligt med en enhetlig referensram i undervisningssammanhang.⁴ Debatten visade i alla fall att frågan om statlig inblandning i kulturarvet inte är helt okontroversiell i ett land där kulturpolitik länge har bedrivits genom principen om armlängds avstånd. Enligt Konstnärernas riksorganisation kan principen anses hänga ihop med yttrandefriheten i 2 kap. 1 § regeringsformen, samt med upprätthållandet av konstnärlig kvalitet; det är konstnärer och inte politiker som ska styra över konsten.⁵

En helt gränslös yttrandefrihet hade dock inte gagnat konsten särskilt väl, och för att konstnärer och författare ska ha kontroll över sina verk och ges incitament att bedriva sin verksamhet finns lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (URL) som skydd. Lagen medger enligt 43 § upphovsrättsligt skydd fram till och med det sjuttionde året efter upphovspersonens död, vilket av lagstiftaren har ansetts vara en balans mellan yttrandefriheten och äganderätten. En bestämmelse sticker emellertid ut och medger

¹ Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige, s. 62.

² SVT Nyheter 22-10-14, Nya regeringen ska ta fram en svensk kulturkanon.

³ SVT Nyheter 22-11-09, Författare i upprop mot införandet av svensk kulturkanon.

⁴ SVT Nyheter 22-11-10, Debatt om kulturkanon: "Rimligt med kanonreglerad undervisning."

⁵ Konstnärernas riksorganisation, Reform 08. Stärk arbetet med konstnärlig frihet, en armlängds avstånd och fristäder.

ett visst skydd för vissa kulturarvsmässiga verk i evig tid – klassikerskyddet.

51 § URL lyder som följer:

Om litterärt eller konstnärligt verk återgives offentligt på ett sätt som kränker den andliga odlingens intressen, äger domstol på talan av myndighet som regeringen bestämmer vid vite meddela förbud mot återgivandet. Vad nu är sagt skall ej gälla återgivande som sker under upphovsmannens livstid.

Bestämmelsen har funnits med i lagen sedan den infördes 1960. I en modern, global och digital tid där kultur utövas och konsumeras utan nationella eller fysiska gränser, där kulturen länge har ansetts må bäst utan statligt inflytande och där förslaget om en svensk kulturkanon möts av så stark kritik, finns det anledning att undersöka klassikerskyddet närmare.

1.2 Syfte och frågeställning

Uppsatsen syftar till att ur ett rättsutvecklingsperspektiv utforska hur klassikerskyddet har utvecklats sedan tillkomsten, samt till att diskutera eventuella problem som bestämmelsen för med sig i dagens moderna samhälle. För att uppnå syftet utgår jag från följande frågeställningar:

- Vad är syftet med klassikerskyddet?
- Vilka ågeranden kränker den andliga odlingens intressen?
- Hur har regeln förändrats sedan införandet på grund av den kulturella utvecklingen?

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen kommer endast att belysa klassikerskyddets svenska reglering. Då bestämmelsen uppstod i ett internordiskt sammanhang tas även övrig nordisk

praxis ibland upp i litteraturen, men har här lämnats utanför av utrymmesskäl. Inte heller övriga internationella instrument på upphovsrättens område berörs, då klassikerskyddet inte regleras av dessa.

Av samma skäl lämnas parodiundantaget och gränsdragningen gentemot det därhän. Frågan om akademiernas status som myndigheter tas inte heller upp i diskussionen.

När det gäller den tredje frågeställningen är den naturligtvis omöjlig att redogöra för fullständigt, och jag diskuterar den främst med utgångspunkt i förarbeten och existerande praxis, samt med stöd av litteraturen jag använt under arbetets gång.

1.4 Metod

För att svara på frågeställningarna som syftar till att fastställa gällande rätt, har i huvudsak den rättsdogmatiska metoden använts. Den rättsdogmatiska metoden syftar enligt Jan Kleineman till att rekonstruera en rättsregel, eller till att lösa ett rättsligt problem genom att applicera en rättsregel på det. Utgångspunkten är att söka svaren i de allmänt accepterade rättskällorna.⁶ För att svara på den sista frågeställningen har metoden använts ur ett rättshistoriskt perspektiv i syfta att följa hur gällande rätt har utvecklats över tid. I analysen anläggs därtill ett kritiskt perspektiv, vilket innebär att en fristående argumentation förs om det gällande rättsläget såsom det framkommit på ett eller annat sätt är tillfredsställande.⁷

1.5 Material

Vid valet av material som använts för undersökningen har jag utgått från rättskällevärdet, och det utgörs av lagtext, förarbeten, praxis och litteratur.⁸ Eftersom ytterst lite domstolspraxis finns på området har tyngdpunkten legat på förarbetena och diskussionerna som där fördes inför införandet av klassikerskyddet. För att redogöra för de konstnärliga akademiernas ärendehantering

⁶ Kleineman (2018) s. 21.

⁷ Ibid s. 40.

⁸ Ibid s. 21.

har Ulrika Wennerstens avhandling ”Immaterialrätt och skydd av samhälls-ideal – en studie av klassikerskyddet i upphovsrätten och undantagen i varumärkesrätten, mönsterrätten och patenträtten för allmän ordning och goda seder” använts. För en översikt av respekträtten har Henry Olssons ”Copyright” använts, och analysen stöder sig därutöver på litteratur av Marianne Levin och Åsa Hellstadius, Jan Rosén och Martin Fredriksson.

1.6 Forskningsläge

Klassikerskyddet har, vad jag under arbetet med uppsatsen kunnat utröna, inte haft någon särskilt framträdande roll i svensk forskning om upphovsrättsliga frågor. Paragrafen berörs översiktligt i doktrin som behandlar upphovsrättslagstiftningen i stort. Undantaget är Ulrika Wennerstens avhandling från 2014, som redogör för och problematiserar bestämmelsen grundligt. Martin Fredriksson vid Linköpings universitet påbörjade 2021 projektet ”Klassikerskyddet: Kollektiva rättigheter, kulturarv och upphovsrätt”, men i skrivande stund är inte resultatet publicerat.

1.7 Disposition

Uppsatsen inleds i kapitel två med en redogörelse för klassikerskyddets historiska bakgrund. Därefter följer ett avsnitt om bestämmelsens syfte i vilket redogörs för den upphovsrättsliga respekträtten och klassikerskyddets förhållande till den. I kapitel tre redogörs översiktligt för de ärenden som inkommit till akademierna med anledning av klassikerskyddet, samt mer grundläggande för det enda domstolsmål där bestämmelsen prövats. Kapitel fyra innehåller en analys av frågeställningarna utifrån uppsatsens syfte och avslutas med mina slutsatser.

2 Klassikerskyddets bakgrund

2.1 Historik

Den 4:e juli 1936 gav Kungl. Maj:t i uppdrag åt Justitiedepartementet och sakkunnig Hjalmar Himmelstrand att verkställa en förberedande undersökning med anledning av en framtida reform av då gällande bestämmelser om rätt till litterära och musikaliska verk.⁹ Vid den tidpunkten följde av den då gällande författarlagen att den så kallade auktorsrätten vid författarens död övergick till dennes efterlevande. Detta avsåg både den ekonomiska rätten och den ideella. Trettio år efter författarens död upphörde skyddet.¹⁰ Äldre litteratur hade varit skyddade av 1877 års författarlag i femtio år från och med 1877, det vill säga fram till 1927. Med anledning av att alla dessa verk skulle bli fria 1927 och att man därmed ”hyste ett särskilt stort intresse för den klassiska litteraturens öde” hade 1924 en motion framlagts i riksdagen, där det föreslogs att rätten till litterära och musikaliska verk efter skyddstiden skulle överflyttas på staten. Inkomsterna från detta skulle uppgå i en sjuk- och pensionsfond till författare. Motionären menade att ett sådant system skulle medföra att staten inte skulle behöva betala ut lika mycket bidrag till författare, och att den fria litteraturen inte skulle bli ”ett lättfånget byte för vilken som helst förläggare som endast i rent geschäftssyfte kastade ut mindervärdiga upplagor av fri litteratur”, vilket var viktigt ur litterär, kulturell och nationell synpunkt.¹¹ Motionen mötte starkt motstånd i riksdagen. Motståndarna menade att ordningen skulle medföra en avsevärd fördyring av den klassiska litteraturen, eftersom den på sätt och vis skulle beskattas, samt att det skulle medföra administrativa kostnader som skulle äta upp intäkterna. Ytterligare argument var att ett visst tvång skulle komma att vila över den andliga kulturen där staten blev förmyndare, och att det vore olämpligt om intäkter från en avlidens författares verk skulle användas för att understödja författare ”vilka förfäktade åsikter, rakt motsatta dess avlidnes”. Motionen avslogs.¹²

⁹ SOU 1937:18 s. 3.

¹⁰ Ibid s. 8.

¹¹ Ibid 14.

¹² Ibid s. 16–17.

Författarföreningen överlämnade med anledning av utredningen 1936 en skrift till Kungl. Maj:t där de påkallade åtgärder som skulle förebygga att litteratur även efter utgången av skyddstiden offentliggjordes i förvanskad form. De ansåg att det mest effektiva vore att författarrätten skulle övergå till staten, såsom föreslagits i motionen 1924.¹³ Utredaren höll med om att det visserligen måste anses vara ett nationellt och kulturellt intresse av stor vikt att klassiska verk kunde komma allmänheten till godo i en värdig form, men att de skäl som framfördes i riksdagen mot förslaget vägde för tungt för att en sådan ordning skulle införas.¹⁴ I stället föreslog han en ordning där kontrollen skulle utövas av de befintliga institutionerna Svenska Akademien, Kungliga Musikaliska Akademien (Musikaliska Akademien) och Kungliga Akademien För De Fria Konsterna (Konstakademien). Kontrollen skulle bara avse verk av viss kulturell betydelse, och inte vara så sträng att den förbjöd bearbetningar verkställda med omdöme och takt. Akademierna skulle få föra talan om ansvar, och också kunna lämna förhandsbesked till en förläggare som önskar ge ut ett verk huruvida utgåvan skulle bli godkänd.¹⁵

Även i Danmark och Finland stod under den här tiden förändringar av upphovsrätten på dagordningen. Författarorganisationerna i de nordiska länderna hade framkommit med önskemål om en gemensam nordisk lagstiftning. Delegater från samtliga fem nordiska länder anförde 1938 i en promemoria att det var av största vikt att ländernas lagar inte avvek för mycket från varandra. Det skrev: "För ett i det väsentliga så enhetligt kulturområde som Norden, där utbytet av det andliga arbetets alster de fem länderna emellan blir allt livligare, är behovet av rättslikhet särskilt framträdande".¹⁶ Hemställan från delegaterna biträdades av alla regeringar förutom Islands, vilken valde att stå utanför arbetet.¹⁷ Den 28:e oktober 1938 bemyndigade sålunda Kungl. Maj:t ännu en gång chefen för justitiedepartementet att tillsätta en utredning gällande revision av dåvarande författningar om rätten till litterära och musikaliska verk

¹³ SOU 1937:18 s.8–9.

¹⁴ Ibid s. 20–22.

¹⁵ Ibid s. 23–25.

¹⁶ SOU 1956:25 s. 47.

¹⁷ Ibid s. 48.

samt bildkonstverk.¹⁸ I direktiven angavs att syftet var att få till stånd en gemensam nordisk lagstiftning på upphovsrättens område. Samverkan ägde rum med grannländerna från och med 1939, men på grund av kriget blev arbetet uppskjutet.¹⁹ Utredningen presenterades 1956, och frågan om skydd för de fria verken var fortfarande ett debatterat ämne. Utredarna, Auktorrättskommittén, ansåg att friheten missbrukats på ett sätt som varit kränkande för allmänna kulturintressen. Exempel som angavs var att klassiska musikverk gjorts till föremål för jazzparafrafer, och att konstverk utgivits i ”en form och utstyrelse, som inneburit ett grovt åsidosättande av konstnärlig pietet och ansvarskänsla”.²⁰ Kommittén anslöt till uppfattningen i den tidigare utredningen att ett statligt övertagande av rättigheterna skulle medföra ett visst tvång över den andliga odlingen, men att domstol bör kunna förbjuda ett särskilt kränkande återgivande efter talan av en myndighet.²¹ De ansåg också att respektive akademi skulle vara lämplig att åta sig uppdraget, samt att de skulle vara skyldiga att lämna förhandsbesked.²² Utredningen ledde till ett i stort sett oförändrat lagförslag som lød:

Om litterärt eller konstnärligt verk återgives offentligt på ett sätt som kränker den andliga odlingens intressen eller om sådant återgivande förberedes, äger domstol på talan av myndighet som Konungen bestämmer vid vite meddela förbud mot återgivandet. Vad nu är sagt skall ej gälla återgivande som sker under upphovsmannens livstid.²³

Första lagutskottet ställde sig något tveksamma till förslaget. De ansåg att en fri diskussion egentligen vore ett bättre sätt att hålla vakt mot kulturell vandalism, men eftersom grannländerna förberedde liknande förslag, och eftersom det kunde vara värdefullt att kunna ingripa mot extrema fall av kulturförstörelse, så valde de att låta bestämmelsen kvarstå. Att såsom föreslogs i propositionen kunna ingripa i förberedandet av ett återgivande tyckte de emellertid

¹⁸ SOU 1956:25 s. 9.

¹⁹ Ibid s. 10.

²⁰ Ibid s. 404.

²¹ Ibid s. 407.

²² Ibid s. 410.

²³ Prop. 1960:17 s. 13.

låg alltför nära förhandscensur och skulle vara oförenligt med andan i tryckfrihetslagen. De föreslog att den delen skulle strykas.²⁴

Upphovsrättslagen antogs i enlighet med utskottets utlåtande.²⁵

2.2 Klassikerskyddets syfte

För att förstå syftet med klassikerskyddet är det nödvändigt att ställa det i förhållande till den allmänna respekträtten som gäller på grund av upphovsrättslagen. Därför följer här en översiktlig redogörelse för respekträtten.

2.2.1 Respekträtten

Upphovsrätten kan sägas delas upp i en ekonomisk del och en ideell del. Den ideella delen regleras i 3 § URL och består dels av rätten att som upphovsperson bli namngiven vid en framställning av ens verk, dels av respekträtten. Den senare delen, som stadgas i 3 § andra st URL, lyder på följande vis:

Ett verk må icke ändras så, att upphovsmannens litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränkes; ej heller må verket göras tillgängligt för allmänheten i sådan form eller i sådant sammanhang som är på angivet sätt kränkande för upphovsmannen.

Rätten gäller enligt 43 § URL till utgången av det sjuttionde året efter det år då upphovspersonen avled.

Syftet med bestämmelsen är att upphovspersonen ska kunna motsätta sig att verket återgives i vanställt skick. Auktorrättskommittén ansåg att för den som nedlagt sin skapande förmåga och en del av sin personlighet i ett konstnärligt verk kan det vara ett verkligt lidande att bevittna ingrepp i verket som företas utan förståelse för upphovspersonens intentioner.²⁶ De betonade att det är upphovsmannens litterära och konstnärliga anseende som ska skyddas från kränkningar, och inte den uppfattning hans omgivning har om honom som samhällsmedlem. Upphovspersonen skulle också enligt kommittén kunna

²⁴ 1 LU 1960:41 s. 82.

²⁵ Rskr 1960:406.

²⁶ SOU 1954:25 s.121.

göra anspråk på skydd mot förfaranden som innebär ett angrepp mot verkets integritet och hans känsla för detta, även om verket i den nya versionen vinner allmänhetens och kritikers uppskattning.²⁷

Man brukar dela upp skyddet i bestämmelsen i tre huvudfall: ändringar i verket som sådant, ändringar i exemplar av verket och återgivande av verket i främmande sammanhang.²⁸

Ändringar i verket som sådant kan göras då ett exemplar framställs eller ett verk överförs till allmänheten eller framförs offentligt. Det kan röra sig om strykningar i ett bokmanus, förenklingar i ett musikstycke eller färgläggning av svartvita filmer. Upphovspersonen har då möjlighet att ingripa mot sådana ändringar som kan vara kränkande för honom eller henne.²⁹ Vid bedömningen huruvida sådana ändringar ska anses kränkande ska saken ses från upphovspersonens synpunkt, men i övrigt ska enligt Auktorrättskommittén anläggas en objektiv måttstock. Obetydliga tryckfel ska exempelvis inte kunna hänföras dit. Hänsyn ska tas till verkets art och betydelse i litterärt eller konstnärligt avseende, samt om det klart framgår eller inte att det är fråga om en bearbetning.³⁰ Ett exempel från praxis är NJA 1975 s. 679, där en person hade givit ut en grammofonskiva med Karl Gustav Ossiannilssons dikt ”Sveriges flagga”, som blivit tonsatt av Hugo Alfvén. Den ifrågavarande inspelningen inleddes med originaltexten, som sedan ändrades till en text som kritiserade USA:s krig i Vietnam. Högsta domstolen ansåg att förändringen utsatte såväl diktarens som tonsättarens ideella rätt för en kränkning.³¹

Ändringar i exemplar av verk har störst betydelse när det gäller konstverk. Ett exempel kan vara att man sätter kläder på en naken figur.³² Huruvida det är tillåtet eller inte beror bland annat på vilket konstnärligt värde verket har och

²⁷ SOU 1954:25 s. 122.

²⁸ Olsson (2015) s. 126.

²⁹ Ibid s. 127.

³⁰ SOU 1954:25 s. 123.

³¹ NJA 1975 s. 679.

³² Olsson (2015) s. 129.

på syftet med ingreppet. Är syftet att restaurera ett konstverk kan till exempel aldrig de åtgärderna anses otillåtna.³³

Återgivande av ett verk i främmande sammanhang kan ske när verket, utan att det ändras, sätts in i en miljö som upphovspersonen inte finner önskvärd. Exempel kan vara att ett verk utnyttjas i reklam på ett ovärdigt sätt, att ett konstverk hängs upp i en förnedrande miljö eller att ett litterärt verk illustreras med anstötliga teckningar.³⁴ Ett exempel är NJA 1974 s. 94, där en konstnär hade gjort stiliserade bilder av oklädda kvinnogestalter. Ett filmbolag hade förvärvat reproduktioner och sedan beskurit dem kraftigt och gjort ett montage som användes som ram runt en plansch med stiliserade samlagsställningar. Planchen sattes sedan upp utanför en biograf med grovt pornografisk repertoar. Högsta domstolen ansåg att såväl beskärningarna som sammanhanget de användes i kränkte den konstnärens ideella rätt.³⁵

2.2.2 Klassikerskyddets förhållande till respekträtten

I fråga om klassikerskyddet diskuterades i Auktorrättskommittén huruvida ett statligt övertagande av upphovspersonens inte ekonomiska men ideella rätt enligt 3 § URL vid dennes död vore ett alternativ som skydd mot missbruk. De fann dock flera invändningar mot en sådan ordning. För det första så skulle en sådan konstruktion enbart ta sikte på verk som en gång varit skyddade av den ideella rätten, men för vilka skyddstiden löpt ut. Äldre verk som aldrig omfattats av någon lagstadgad ideell rätt skulle inte omfattas, och att plötsligt förklara att det allmänna inträder som rättighetsinnehavare av dessa verk skulle uppfattas som konstruerat. För det andra ansåg de att det vore mindre lämpligt att det allmänna fick samma ideella befogenheter som upphovspersonen, eftersom behovet av kontroll från samhället endast ansågs föreligga beträffande de stora och betydelsefulla verken som tillhör det gemensamma kulturarvet. För det tredje skulle den kontrollen ge samhället rätt att motsätta sig att ett *exemplar* av ett verk förvanskas. Då syftet med skydd för äldre verk

³³ SOU 1954:25 s. 125.

³⁴ SOU 1954 s. 126.

³⁵ NJA 1974 s. 94.

var att förhindra att ett verk återges i förvanskat skick, ansåg man att frågan om hur originalkonstverk, byggnader, handskrifter och dylikt skulle bevaras var en annan kulturpolitisk fråga.³⁶

Kommittén landade i formuleringen, att ett förbud ska kunna meddelas om litterärt eller konstnärligt verk återgives offentligt på ett sätt som *kränker den andliga odlingens intressen*. De betonade att de med det starka uttrycket *kränka* velat markera att stadgandet endast är tillämpligt på sådana fall, som ur allmänt kulturell synpunkt måste anses som grova. Det skulle inte räcka med att den som är särskilt sakkunnig ansåg återgivandet bristfälligt, utan det måste te sig grovt stötande för den bildade allmänheten i stort, ”varvid hänsyn skall tagas till samtliga föreliggande omständigheter”. Bokförläggare hade uttryckt farhågor för att bestämmelsen skulle hindra utgivning av förkortade upplagor av klassiska verk, eftersom en litteraturforskare skulle kunna anse dem vara ett intrång i den andliga odlingens intressen. Kommittén menade dock att förbudet endast skulle vara tillämpligt, då även den som inte besitter litteraturhistoriska insikter uppfattar bearbetningen som grovt stötande. Vidare ansåg de att hänsyn ska tas till kvaliteten, men även till sådant som upplagans utstyrelse, valet av illustrationer, det sätt på vilket författaren och verket presenteras och så vidare. Ett exempel som angavs var ett danskt fall, där Balzacs ”Esther” hade utgivits i beskuret skick. Originalöversättningen var 352 sidor medan bearbetningen utgjordes av tre små häften på 32 sidor vardera. De var illustrerade ”på ett mindre lyckligt sätt”, och reklam för preventivmedel hade lagts in. Kommittén ansåg att detta var ett uppenbart fall där det allmänna kunde ingripa.³⁷

Även departementschefen betonade i propositionen att en förutsättning för tillämpning av 51 § URL måste vara att återgivningen kränker den andliga odlingens intressen. Att bereda skydd även mot åtgärder som berör enskilda intressen skulle inte vara lämpligt principiellt. Han framhöll dock att då allmänna och enskilda intressen ofta sammanfaller kan ett förfarande som är kränkande för upphovspersonen samtidigt utgöra en kränkning av den andliga

³⁶ SOU 1954:25 s. 408.

³⁷ Ibid s. 409–410.

odlingens intressen och därmed föranleda ett ingripande enligt bestämmelsen. Vidare betonades att för att en kränkning ska kunna anses vara för handen måste den uppfattas på det sättet av den bildade allmänheten i stort, att man anlägger en mera generell måttstock, att endast grovt stötande åtgärder ska avses, samt att travestier och parodier inte ska omfattas.³⁸

Första lagutskottet, som ställde sig tveksamma till stadgandet, underströk å sin sida att bestämmelsen bör tillämpas med en viss försiktighet, och att det under inga omständigheter skulle kunna inskridas mot konstnärligt syftande eller annars ambitiösa bearbetningar av verk, även om resultatet blev omstritt och kanske starkt kritiserat.³⁹

³⁸ Prop. 1960:17 s. 278.

³⁹ 1 LU 1960:41 s. 82.

3 Praxis

3.1 Akademiernas praxis

Av 51 § URL framgår att talan ska föras av myndighet som regeringen bestämmer. Auktorrättskommittén framlade i sitt betänkande att Svenska Akademien, Musikaliska akademien och Konstakademien, var och en för sitt område, lämpligast skulle utöva rätten⁴⁰, och av 6 § upphovsrättsförordningen (1993:1212) framgår det att dessa instanser har rätt att föra talan enligt 51 § URL. Klassikerskyddet har endast prövats i svensk domstol en gång⁴¹, varför det är av intresse att undersöka hur akademierna har hanterat ärenden som inte resulterat i domstolsprövning. I sin doktorsavhandling har Ulrika Wennersten sammanställt de ärenden som såvitt hon vet har inkommit till akademierna avseende klassikerskyddet. Avhandlingen är från 2014, men såvitt jag kunnat utröna har inget ytterligare ärende inkommit med undantag av nedan refererat rättsfall i Patent- och marknadsdomstolen (PMD).

3.1.1 Kungliga Musikaliska Akademien

Ett ärende som inkom till Musikaliska Akademien 1961 handlade om jazzparfraser som hade gjorts på musik av Edvard Grieg, först av Duke Ellington och sedan av Kokomo, his Piano and Orchestra. STIM hade inkommit med skrivelser där de menade att de klassiska verken i ”upprörande grad hade förvanskats”, och akademien kom i slutet av året med ett uttalande av vilket det framgick att de ansåg att Griegs musik hade utnyttjats på ett sätt som var kränkande för den nordiska musikkulturen, men att man inte tänkte vidta några åtgärder enligt 51 § URL så länge som generalagenterna inte började sälja inspelningarna.⁴²

Nästa ärende inkom 1991, då det rörde sig om gruppen ENIGMAs musikverk ”Sadness part I”, vilket hade framförts i radio, sålts som EP-skiva, LP-skiva samt på videogram. I verket fanns inslag av gregoriansk sång, vilken tvärt

⁴⁰ SOU 1956:25 s. 410.

⁴¹ PMT 17286–19 s. 16.

⁴² Wennersten (2014) s. 184.

emot traditionen ackompanjerades av elektronisk musik och spelades upp baklänges. I verket förekom dessutom sång med sexuella eller sadistiska inslag. Sammantaget menade anmälaren att det utgjorde en grov kränkning utifrån allmänskulturell synpunkt. Akademien konstaterade att de visserligen kände stark olust över kombinationen av gregoriansk sång och ett antytt samlagsförlopp, men att det vid den här tiden fick anses vara allmänt vedertaget att använda sig av collagetekniker och parodieringar. De menade att värdet av en oinskränkt frihet för det konstnärliga uttrycket var större än möjligheten att kunna ta avstånd från vad som kunde betraktas som smaklösheter. Styrelsen vidtog inga åtgärder enligt 51 § URL.⁴³

Det senaste ärendet inkom 2004 till Musikaliska Akademien, då Folkoperan satte upp Puccinis opera "Tosca" i en tappning där handlingen flyttats till svenskt 2000-tal, intrigerna till viss del gjorts om och i vilken förekom grova inslag av våld och sex. Anmälaren menade att uppsättningen utgjorde en respektlös förvanskning. Akademiens styrelse valde att inte vidta någon åtgärd enligt 51 § URL eftersom de ansåg att man måste anlägga ett samtida synsätt på vilka förändringar som är allmänt accepterade, och inte det som vid lagens införande rådde. Numera är det enligt akademien mycket vanligt att man förflyttar en operas handling i tid och rum, och det är inte längre tabu med erotiska inslag. De menade att en mer intressant fråga vore om handlingen eller rollfigurernas karaktärer ändrades drastiskt, men att de förändringar som gjorts i den aktuella uppsättningen knappast kunde anses utgöra en grov kränkning av kulturintressen enligt dagens mått.⁴⁴

3.1.2 Kungliga Akademien för de fria konsterna

Det första ärendet som inkom till Konstakademien kom 1973 då sekreteraren anmälde att det satts upp affischer på olika platser i Stockholm föreställande den del av Michelangelos takfresk i Sixtinska kapellet som kallas "Adams skapelse", där Gud sträcker ut sin hand mot Adams för att ge honom liv. Till skillnad från originalet hade i det aktuella fallet ett par blå jeans inkopierats så att det såg ut som att Gud erbjöd byxorna till Adam. Konstakademien

⁴³ Wennersten s. 185.

⁴⁴ Ibid s. 186.

vände sig till tryckeriet för att ta reda på vem som hade beställt affischerna, och förklarade att om inte tryckningen upphörde så skulle de väcka talan enligt 51 § URL. Eftersom företaget då upphörde med att trycka affischerna så blev det aldrig någon process av saken.⁴⁵

År 1995 tillskrev Statens konstmuseer Konstakademien efter att de reagerat på att en hamburgerkedja använt Leonardo da Vincis ”Nattvardens” i en reklamkampanj. Bilden förekom i två varianter. I den ena bilden var originalverket kraftigt beskuret och föreställde Kristus med texten ”Number One Meal eller Pan Pizza Meal 42:-” över bröstet. Den andra bilden förekom i Stockholms tunnelbana och var obeskuren, men med samma text. Statens konstmuseer ansåg att det klassiska verket användes av hamburgerkedjan för att öka försäljningen, och att detta hade kränkt da Vincis rätt att få återges oförvanskad. Konstakademien delade uppfattningen att framställningen var en grov kränkning av den andliga odlingens intressen, men, återigen, eftersom kampanjen avbrutits sedan det olämpliga hos hamburgerkedjan påtalats, vidtogs inga åtgärder enligt 51 § URL.⁴⁶

Det senaste ärendet hos Konstakademien rörde en installation som Nationalgalleriet gjorde 1992. Den hette ”Äntligen hemma” och gjordes som ett svar på Nationalmuseums, i galleriets tycke okritiska, utställning av Carl Larssons verk. I installationen fanns satiriska verk i form av collagemanipuleringar av Carl Larssons ”Ett hem – akvareller”. Anmälaren som tillskrev Konstakademien krävde åtal av upphovspersonen, men akademien fann inte att verken passerade gränsen för den konstnärliga friheten.⁴⁷

3.1.3 Svenska Akademien

TV4 sände 2004 pjäsen ”Den starkare” av August Strindberg. Pjäsen är ett psykologiskt svartsjukedrama skriven i en akt, och produktionen var cirka 30 minuter lång. Tio minuter in i sändningen avbröts den av ett fem minuter långt

⁴⁵ Wennersten (2014) s. 187.

⁴⁶ Ibid s. 188.

⁴⁷ Ibid s. 188.

reklamavbrott med reklam för munsårssalva, Lotto, Friggs riskakor, Dressman, Nivea Q10 ansiktskräm, datorer från SIBA, Alvedon, Keldas matlagningssåser, Fritidsresor, Skraplottos Sverigelott, Wasaknäckebröd och en kommande sändning av Idol 2004. Sveriges Dramatikerförbund tillskrev Svenska Akademien med anledning av att reklamavbrottet hade kränkt den andliga odlingens intresse och begärde att åtal skulle väckas enligt 51 § URL. Akademin höll med dem och vände sig till TV4. De anförde också att produktionen brutit mot 7 kap. 7a § i dåvarande radio- och TV-lagen (1996:844), där det angavs att vissa produktioner som ansågs vara film gjord för TV och understeg en sändningstid om 45 minuter skulle vara fria från reklam. Svenska Akademien anmälde TV4 till Granskningsnämnden för radio och TV, vilka konstaterade att TV4 brutit mot bestämmelsen, varefter TV4 pålades en särskild avgift. Några åtgärder enligt 51 § URL vidtogs aldrig.⁴⁸

Mercedes-Benz använde 2014 en dikt av Karin Boye, ”I rörelse”, i en reklamfilm där delar av dikten lästes upp av en skådespelerska. Akademin ansåg att användandet stod i strid mot klassikerskyddet, och de uppmanade Mercedes-Benz att sluta använda dikten i reklamen. Om så inte skedde skulle rättsliga åtgärder vidtas. Det framgick att biltillverkaren hade tillfrågat Boye-sällskapet innan och fått klartecken, men efter några dagar beslutade de ändå att sluta visa filmen i sina olika kanaler. Akademin vidtog därefter inga åtgärder.⁴⁹

3.2 PMT 17286–19

Mål PMT 17286–19 i PMD är det enda målet där 51 § URL prövats i domstol. Som varande ensamt i sitt slag är fallet belysande då det klargör några delar av innehållet i bestämmelsen.

⁴⁸ Wennersten (2014) s. 188–189.

⁴⁹ Ibid s. 189–190.

3.2.1 Saken

Svenska Akademien väckte talan mot föreningarna Nordfront och Nordiska motståndsrörelsen, som på webbplatsen nordfront.se hade publicerat utdrag ur nationalromantiska diktverk av Esaias Tegnér, Viktor Rydberg och Verner von Heidenstam, samt ur dikten Hávamál. Webbplatsen innehöll texter som knöt an till olika dagshändelser i samhället, och i vänstra delen av sidvyn fanns ett textavsnitt med olika citat som uppdaterades när webbplatsen uppdaterades. Akademien yrkade att PMD vid vite skulle förbjuda föreningarna att återge citat av dessa utpekade författare med anledning av klassikerskyddet.⁵⁰

Som grund angav akademien att den andliga odlingens intressen kränkts då verken återgetts i anslutning till publiceringar som utgjort hets mot folkgrupp, som i hög grad förknippas med förföljelse av judar, som nedvärderar gruppen homosexuella och i vissa fall varit skildrande av grovt våld. Vidare anfördes att kommentarerna i anslutning till verken påstod att författarna gav uttryck för och delade budskapet på webbplatsen. Sammantaget menade akademien att citaten återgivits i för verken kränkande sammanhang som stod i stark konflikt med grundläggande och allmänt accepterade samhällsliga värderingar om respekt för människors lika värde och icke-diskriminering.⁵¹

Föreningarna Nordfront och Nordiska motståndsrörelsen åberopade flera invändningar. De som rörde tolkningen av klassikerskyddet följer här. För det första menade de att akademien inte är en myndighet och således inte uppfyllde kraven i 51 § URL för att kunna väcka talan. För det andra menade de att citaten inte utgjorde återgivanden av hela verk och därför inte heller omfattades av 51 § URL. För det tredje menade de att eftersom inte återgivningarna förvanskats, så kunde de inte ha brutit mot bestämmelsen. För det fjärde bestred de att återgivningarna gjorts i ett kränkande sammanhang. För det femte ansåg de inte att de aktuella verken var tillräckligt betydelsefulla för att omfattas av bestämmelsen. För det sjätte menade de att klassikerskyddet avser att skydda verk mot kommersiella aktörer i vinstsyfte, vilket inte var fallet

⁵⁰ PMT 17286-19 s. 2-3.

⁵¹ Ibid s. 3.

här, och till sist bestred de att återgivningarna innehöll kränkande påståenden om verken eller dess upphovsmän och tillade att klassikerskyddet inte heller omfattar sådana påståenden.⁵²

3.2.2 Domsäl

Efter en genomgång av uttalanden i förarbeten började PMD med att pröva huruvida Svenska Akademien hade rätt att utverka ett förbud enligt 51 § URL, som anger att endast en myndighet som regeringen bestämmer får väcka talan. Domstolen konstaterade att vid lagens tillkomst så bedömdes akademien vara en myndighet, och att det specifikt i förarbetena uttalades att avsikten var att akademien skulle utöva tillsyn inom det litterära området. Att akademien numera inte anses vara en myndighet förändrade enligt domstolen inte saken, och därmed lämnades den frågan.⁵³

Därefter prövade domstolen huruvida citaten kunde anses vara sådana litterära verk som avses i 51 § URL eller inte. De stödde sig då på övrig upphovsrättslig rättspraxis som slår fast att ett litterärt verk för att över huvud taget uppnå upphovsrättsligt ska uppvisa en viss originalitet, men att det inte spelar någon roll vilken kvalitet, kvantitet, stil eller omfång ett sådant verk har. En boktitel eller ett fåtal toner som varit tillräckligt originella kan vara upphovsrättsligt skyddade. Så länge som verket kan identifieras och så länge den använda delen uppfyller skyddskraven för upphovsrätt, så omfattas de också av klassikerskyddet. Domstolen konstaterade att citaten i förevarande fall var av sådan karaktär, och att det alltså inte är nödvändigt att det rör sig om ett verk i sin helhet.⁵⁴

Nästa invändning domstolen tog ställning till var huruvida verken i fråga är tillräckligt betydelsefulla för att omfattas av klassikerskyddet. Domstolen konstaterade kortfattat att diktverken skapats av författare som vid sin tid var mycket kända och att deras verk har fortlevt och därmed blivit en del av kulturarvet. Även Hávamál, som tillkom ca 1000 år tidigare än de andra verken,

⁵² PMT 17286-19 s. 6-7.

⁵³ Ibid s. 17-18.

⁵⁴ Ibid s. 18-19.

tillhör kulturarvet. Det ansågs tillräckligt för att verken skulle falla under tillämpningsområdet.⁵⁵

Den avgörande frågan för domstolen blev huruvida klassikerskyddet är tillämpligt då verket återges i oförändrat skick i ett kränkande sammanhang. Domstolen erinrade om att 51 § URL är ett undantag från den allmänna principen om att ett verk ska vara fritt att utnyttja när skyddstiden har gått ut. De tog ledning ur förarbetena i vilka anges att klassikerskyddet och de ideella befogenheterna som tillkommer upphovspersonen och dennes efterlevande under skyddstiden inte står i omedelbart sammanhang. Domstolen ansåg det därför stå klart att klassikerskyddet inte hänger ihop med respekträtten i 3 § andra st URL, utan är mer begränsat. Respekträtten i 3 § kan alltså inte användas som vägledning för huruvida det räcker med ett kränkande sammanhang för att det ska röra sig om brott mot 51 §. Därefter konstaterade de att förarbetena uteslutande diskuterar situationer där verk har utsatts för bearbetningar, förändringar eller förvanskningar, och att ingenting talar för att det ska kunna träda in när ett oförändrat verk återges i ett ur allmänskulturell synpunkt stötande sammanhang. Till sist konstaterade de att såsom varande ett undantag skulle det innebära en extensiv tolkning av regeln att utan direkt stöd i förarbetena utvidga den till att omfatta även sådana situationer, att det skulle kunna ha svåröverblickade yttrande- och tryckfrihetsrättsliga konsekvenser och att ett sådant beslut bör ligga hos lagstiftaren.⁵⁶

Övriga här presenterade invändningar togs därefter inte ställning till, men domstolen avslutade ändå med uttalandet:

Av det anförda följer att Akademiens förbudstalan inte kan bifallas, trots att det övriga innehållet på webbplatsen i vissa avseenden kan vara av sådan karaktär att det står i konflikt mot vad som kan anses vara allmänt accepterade samhälleliga värdegrunder.⁵⁷

⁵⁵ PMT 17286-19 s. 19.

⁵⁶ Ibid s. 20–22.

⁵⁷ Ibid s. 22.

4 Analys

4.1 Diskussion

Syftet med klassikerskyddet måste sökas i dess tillkomst. Som redogjorts för i den historiska bakgrunden så uppstod behovet i samband med att många äldre verk till följd av införandet av upphovsrätten skulle bli fria, och vid tiden fanns en allmän oro för dessa verks öden. Att något måste göras för att skydda kulturarvet verkar ha varit självklart – ingenstans i förarbetena diskuteras möjligheten att helt enkelt låta bli att skydda dessa verk på något sätt. Min undersökning tar avstamp 1924 när det motionerades i riksdagen om ett statligt övertagande av upphovsrätten, men upphovsrättslagen och klassikerskyddet var inte på plats förrän 1960. I takt med den ganska långa tid som processen pågick gick tankegångarna och diskussionerna mot mindre och mindre stränga åtgärder. Från början diskuterades huruvida staten skulle överta såväl den ekonomiska som den ideella rätten och om dessa verk skulle påläggas ett slags skatt. Senare rörde sig diskussionen kring om staten skulle överta endast den ideella rätten sådan den ser ut för en levande upphovsperson, men även detta ansågs vara för långtgående. Till sist diskuterades att staten skulle kunna utöva tillsyn, och efter att ha skurit bort möjligheten att ingripa i förberedande stadier, så landade man i den modellen som finns idag. Fortfarande vid tiden för lagens införande syftade den till att endast skydda allmänna intressen och inte enskilda, till att endast kunna ingripa mot grova kränkningar av dessa intressen, vilka ur allmänhetens och inte specialistens synpunkt måste anses vara grova. För att i praktiken kunna avgöra vilka ageranden som utgör sådana kränkningar måste dessa allmänna intressen definieras – vad är den andliga odlingen egentligen?

Samma fråga ställde sig Svenska Akademiens dåvarande ständige sekreterare Horace Engdahl vid akademins högtidssammankomst 2005 med anledning av ärendet om Strindbergs ”Den starkare”. Akademiens juridiska rådgivare hade då gjort klart att 51 § URL vore mycket svår att tillämpa i en rättstvist, bland annat på grund av de höga beviskraven. Engdahl frågade sig:

Hur bevisar man att en viss part har kränkt den andliga odlingens intressen, när knappast någon längre kan förklara innebörden i uttrycket 'andlig odling'?⁵⁸

Att ledaren för det organ som utsetts att utöva tillsynen för den andliga odlingens intressen själv ställer sig den frågan är naturligtvis problematisk. Hitills finns i domstolspraxis inget fall där det fastslagits att någon faktiskt kränkt den andliga odlingens intressen. Marianne Levin, professor i civilrätt vid Stockholms universitet, sätter fingret på problemet och menar att denna skönsmässiga bedömning bara kan göras meningsfullt och säkert, om det finns en någorlunda fast och allmän kulturuppfattning att hänvisa till, att en sådan möjligtvis har funnits under vissa perioder, men att det numera för flertalet moderna verksutnyttjanden knappast finns några allmänt accepterade gränser.⁵⁹ I förarbetena finns vissa konkreta exempel, såsom att göra jazzparafrafer på klassiska verk eller ett redigeringsingrepp som i det danska fallet med Balzacs "Esther". Frågan är hur tillförlitliga dessa exempel är idag.

Martin Fredriksson, som bland annat forskar om frågor kring immaterialrätt och kulturarv vid Linköpings universitet, menar att klassikerskyddet uppenbarligen uppstod som ett svar på en kulturell modernisering av Sverige. Han skriver att klassikerskyddet togs fram som ett verktyg för att kväva hoten mot då rådande kulturella värden i form av ett nytt medielandskap och intåget av mer eller mindre kommersiella former av konst och underhållning. Man ville skydda högkultur mot den destruktiva populärkulturen.⁶⁰

Numera framstår jazz knappast som någon destruktiv kulturform, och många bearbetningar som skulle ha fått starka reaktioner när förarbetena skrevs framstår inte som särskilt grova idag. Exempel från akademiernas praxis är ärendet om uppsättningen av Tosca och collageet som gjordes av Carl Larssons målningar. Hade bedömningen gjorts helt enligt förarbetenas uppfattning är det mycket möjligt att akademierna hade vidtagit åtgärder i dessa fall, men vid den aktuella tiden ansågs det inte särskilt kontroversiellt. Gränsen måste

⁵⁸ Svenska Akademiens högtidssammankomst 2005.

⁵⁹ Levin med Hellstadius (2019) s. 166.

⁶⁰ Fredriksson (2022) s. 12.

anses gå mycket längre bort idag jämfört med vid lagstiftandet, vilket gör det problematiskt att förarbetena är den enda formella rättskällan i avsaknad av annan domstolspraxis.

Det problemet berör också Jan Rosén, professor i civilrätt vid Stockholms universitet, i en kommentar till PMT 17286–19. Målet avgjordes på att det inte var fråga om någon bearbetning utan att det var sammanhanget som var kränkande. Rosén framhåller att domstolen var mycket noga med att skilja på klassikerskyddet och respekträtten i den meningen att i vilket sammanhang ett verk framställs inte uttryckligen benämns som en grund för talan enligt klassikerskyddet. Domstolen lutade sig tungt på förarbetena, eftersom de inte ville göra en extensiv tolkning av bestämmelsen som ju är ett undantag från rätten att utnyttja verk efter skyddstidens utgång. Rosén påpekar dock att förarbetena kan läsas så att även kränkande sammanhang omfattas.⁶¹ Auktoritetskommittén skrev att hänsyn ska tas till samtliga föreliggande omständigheter, och nämner som exempel att omständigheter som ett verks utstyrsel och valet av illustrationer ska vägas in. I det danska exemplet som rörde ”Esther” nämns även det faktum att reklam för preventivmedel hade införts i upplagan. Rosén hänvisar även till tillsynsmyndigheternas egen praxis, som ju är den enda som finns förutom PMT 17286–19, och att akademierna under åren har påtalat fall där verk har presenterats obearbetade i ovärdiga sammanhang. Exempel är när Karin Boyes dikt ”I rörelse” reciterades i bilreklam, samt då ”Nattvarden” obeskuren hängde i Stockholms tunnelbana med reklamtext. Rosén menar att dessa exempel inte måste vara avgörande för domstolens tolkning, men ändå får sägas illustrera paragrafens principiellt korrekta tillämplighet.⁶²

Min uppfattning är att akademiernas praxis, som visserligen inte har något formellt rättskällevärde, kan vara ett bättre finger i luften än förarbetena när det gäller att avgöra vad som är den andliga odlingens intressen vid en specifik tidpunkt samt vilka ageranden som kränker dessa, eftersom det finns en tidsmässig utveckling. År 1961 reagerade Musikaliska Akademien starkt när

⁶¹ Rosén (2021).

⁶² Rosén (2021).

Duke Ellington gjorde sina jazzversioner av Griegs musik, men år 2004 ryckte de på axlarna åt inslag av grovt våld och sex i Tosca. En kulturell utveckling har skett, och för att klassikerskyddet ska ha någon funktion krävs något, i vart fall hypotetiskt, fall där gränsen har passerats. Martin Fredriksson tror att det var just detta Svenska Akademien försökte få till stånd när de valde att väcka talan mot Nordiska Motståndsrörelsen och Nordfront, nämligen att försöka fastställa en allmän kulturuppfattning i form av värdena jämlikhet och demokrati.⁶³ PMD skrev själva, i något försiktiga ordalag, att sammanhanget på den i målet aktuella webbsidan stod i konflikt med vad som kunde anses vara allmänt accepterade värdegrunder. Även Rosén menar att en överprövning av domen vore välmotiverad, eftersom detta skulle kunna vara just ett sådant brott mot ”allmänhetens ideella rätt” som avses i bestämmelsen.⁶⁴ Om inte dessa värdegrunder utgör den andliga odlingens intressen, vad gör det då?

En prejudicerande dom i en högsta instans som vågar anpassa tolkningen efter moderna förhållanden vore enligt min mening till gagn för klassikerskyddets överlevnad, då det riskerar att bli alltför tandlöst på gränsen till obsolet så länge de enda formella rättskällorna bara blir mer och mer utdaterade. Å andra sidan står det klart att bestämmelsen faktiskt har haft en viss funktion eftersom den, även så sent som 2014 i fallet med Karin Boye, har använts av akademierna som påtryckningsmedel med resultat att ett verksutnyttjande har upphört. Frågan är dock om inte PMD:s dom kommer att bromsa den funktionen något, då rättsläget nu tycks vara att endast bearbetningar omfattas av skyddet.

Måhända finns det bättre sätt att slå vakt om det kulturella arvet. Akademierna själva framstår som kluvna till sitt uppdrag; inte bara Horace Engdahls retoriska fråga talar för det utan även Musikaliska Akademiens yttrande 2011 i samband med ärendet om ”Sadness part 1”. De skrev att värdet av en oinskränkt frihet för det konstnärliga uttrycket var större än möjligheten att kunna ta avstånd från vad som kunde betraktas som smaklösheter. Att den

⁶³ Fredriksson (2022) s. 13.

⁶⁴ Rosén (2021).

konstnärliga friheten bättre främjas av en öppen diskussion än av statlig inblandning i form av oklara förbud, eller en kulturkanon, är inte omöjligt. Å andra sidan är jag benägen att hålla med Rosén om att ett överklagande av PMT 17286–19 hade varit intressant för att eventuellt kunna utveckla 51 § URL från en bestämmelse som tar sikte på smaklösheter till en som skyddar det kulturella arvet från att kopplas samman med värden som i ett modernt samhälle av allmänheten i stort uppfattas som oacceptabla.

4.2 Slutsatser

Sammanfattningsvis så är syftet med klassikerskyddet att skydda verk som kan betraktas som klassiker mot ur allmänhetens synpunkt grova kränkningar. Syftet är inte att skydda upphovspersonens enskilda konstnärliga intresse, utan det är det allmänna kulturarvsmässiga intresset som regeln tar sikte på.

Vad som kränker den andliga odlingens intressen är mer oklart. Inget agerande har någonsin i domstol ansetts kränka den andliga odlingens intressen. Regeln har dock haft viss, om än sparsmakad, utomprocessuell aktivitet, och följer man den så kan man konstatera att innebörden har förändrats med tidens gång. Vid lagens införande fanns flera konkreta exempel, som jazzparafraser på klassiska verk och alltför ingripande förkortningar av litteratur. Trettio år senare var det inte tillräckligt kränkande med bearbetningar som innehöll sexuella, sadistiska eller våldsamma inslag. Ett brukande som sticker ut något är användandet av klassiska verk i reklamsammanhang, eller, som i fallet med Strindbergs ”Den starkare”, då de avbryts för reklam. Dessa ageranden har flera gånger har upprört tillsynsorganen, senast 2014. Ett sådant brukande har dock aldrig ställts på sin spets i domstol. Vad som faktiskt fastställts i domstol – om än i underrätt – är att ett verk på något sätt måste bearbetas för att kunna omfattas av klassikerskyddet, och att i vilket sammanhang det presenteras inte har någon betydelse.

Källförteckning

Offentligt tryck

SOU 1937:18 Promemoria angående grunderna för en reform av lagstiftningen om rätt till litterära och musikaliska verk.

SOU 1956:25 Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk: lagförslag.

Prop. 1960:17 till riksdagen med förslag till lag om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, m.m.

1 LU 1960:41 Första lagutskottets utlåtande nr 11 år 1960.

Rskr. 1960:41.

Litteratur

Fredriksson, Martin (2022), 'A reflection on the Cultural Significance of the Protection of Classics'. *Stockholm IP Law Review*, nr 2, s.8–13.

Kleineman, Jan (2018), 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria och Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk Metodlära*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund.

Levin, Marianne med Hellstadius, Åsa (2019), *Lärobok i immaterialrätt: Upphovsrätt, patenträtt, mönster- och formgivningrätt, känneteckensrätt – i Sverige, EU och internationellt*. 12 uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm.

Olsson, Henry (2015), *Copyright: Svensk och internationell upphovsrätt*. 9 uppl., Nordstedts Juridik, Stockholm.

Wennersten, Ulrika (2014), *Immaterialrätt och skydd av samhällsideal: en studie av klassikerskyddet i upphovsrätten och undantagen i varumärkesrätten, mönsterrätten och patenträtten för allmän ordning och goda seder*. Juridiska fakulteten, Lunds Universitet, Lund.

Rättsfallsförteckning

Patent- och marknadsdomstolen

PMT 17286-19.

Högsta domstolen

NJA 1974 s. 94.

NJA 1975 s. 679.

Övriga källor

Konstnärernas Riksorganisation, 'Reform 08. Stärk arbetet med konstnärlig frihet, en armlängds avstånd och fristäder. <[Reform 08. Stärk arbetet med konstnärlig frihet, en armlängds avstånd och fristäder - Konstnärernas Riksorganisation \(kro.se\)](#)> (hämtad 2023-12-21).

Rosén, Jan (2021), 'Finns ett verksamt klassikerskydd?'. Publicerad i JP Marknads- och immaterialnet, <[Finns ett verksamt klassikerskydd? | JP Infonet](#)> (hämtad 2023-11-04).

Svenska Akademiens högtidssammankomst 20 december 2005, <[www.svenskaakademien.se/svenska-akademien/sammankomster/hogtids-sammankomsten/2005](#)> (hämtad 2023-12-21).

SVT Nyheter, 'Nya regeringen ska ta fram en svensk kulturkanon'. 14 oktober 2022, < [Nya regeringen ska ta fram en svensk kulturkanon | SVT Nyheter](#)> (hämtad 2023-12-21).

SVT Nyheter, 'Författare i upprop mot införandet av svensk kulturkanon'. 9 november 2022, < [Författare i upprop mot införandet av svensk kulturkanon | SVT Nyheter](#)> (hämtad 2023-12-21).

SVT Nyheter, 'Debatt om kulturkanon: "Rimligt med kanonreglerad undervisning"'. 10 november 2022, < [Debatt om kulturkanon: "Rimligt med kanonreglerad undervisning" | SVT Nyheter](#)> (hämtad 2023-12-21).

'Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige'. <[tidoavtalet-overenskommelse-for-sverige-slutlig.pdf \(liberalerna.se\)](#)> (hämtad 2023-12-21).